

آسیب‌شناسی آموزش تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی ایران

صفورا برومند*

چکیده

تاریخ اجتماعی شاخه‌ای از پژوهش‌های تاریخی مبتنی بر مطالعه تاریخی جنبه‌های گوناگون زندگی اجتماعی عامه مردم است که مطالعات مستمر آن، از حدود نود سال پیش با شکل‌گیری مکتب آنال آغاز شد. به‌رغم مطالعات گسترده در اروپا و ایالات متحده، در ایران کمتر به مباحث نظری و علمی تاریخ اجتماعی پرداخته شده است. این امر در حالی است که تاریخ اجتماعی از مباحث واحدهای درسی رشته‌های تاریخ، علوم اجتماعی، کتابداری و ایران‌شناسی به‌شمار می‌رود. از این رو، در پژوهش حاضر، با اتخاذ روش تحقیق اکتشافی بر مبنای گردآوری داده‌های مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای، میدانی و تجزیه و تحلیل داده‌ها مبتنی بر شاخص‌های کمی و کیفی، ضمن بازشناسی آموزش تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی ایران، با استفاده از روش SWOT نقاط ضعف، قوت، فرصت‌ها، تهدیدها معرفی و در نهایت روند آتی، راهکارها و تحلیل راهبردی برای نیل به وضعیت مطلوب آموزش تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی ایران ارائه شده است. نتایج این پژوهش، مبین ضعف موجود در مطالعات نظری و علمی تاریخ اجتماعی در سطح آموزش عالی است. اما، توجه روزافزون مجامع علمی رشته تاریخ به اهمیت این حوزه، ایجاد نخستین گروه تاریخ اجتماعی ایران در نظام آموزش عالی و پرداختن به مباحث نظری بومی از نقاط قوت و فرصت‌های پیش رو است که باید برای تقویت آن برنامه‌ریزی شود.

کلیدواژه‌ها: تاریخ اجتماعی، تاریخ ایران، آموزش، آسیب‌شناسی، آموزش عالی.

* استادیار پژوهشکده تاریخ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی s.borumand@ihcs.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۵/۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۷/۳۰

۱. مقدمه

تاریخ اجتماعی از جدیدترین شاخه‌های دانش تاریخ به‌شمار می‌رود و ارائه تعریفی از واژگان «تاریخ»، «اجتماعی» و تعریف عملیاتی از «تاریخ اجتماعی»، می‌تواند در بازشناسی این حوزه دانشی مؤثر باشد. واژه تاریخ در معادل یونانی آن، هیستوریا (*ἱστορία*; Historia)، به معنای پژوهش یا معرفتی است که به واسطه بررسی کسب می‌شود (Joseph and Richard, 2008: 163). تاریخ در تعریف کلی، به معنای دانش کشف، گردآوری، سازمان‌دهی و ارائه اطلاعات درباره رخداد‌های گذشته و رشته پژوهشی است که با تکیه بر روایت به بررسی، تجزیه و تحلیل سلسله رخدادها می‌پردازد؛ در صدد کشف الگوهای رابطه علت و معلولی و تأثیر رخدادهاست و مورخان به مطالعه اصول آن به‌منزله دورنمایی برای حل مشکلات آینده می‌نگرند (Tosh, 2006: 52). واژه اجتماعی برگرفته از واژه لاتین Socio به معنای متحد است که در زبان‌های انگلیسی و فرانسوی به صورت Social و به معنای وابسته یا مرتبط به اجتماع، مرتبط با زندگی، وابسته به نهاد جامعه و مشکلات آن تعریف شده‌است (Simpson and Weiner, 1989: 905-908).

عبارت تاریخ اجتماعی (Social History) نیز تاریخ رفتار اجتماعی جامعه توصیف شده‌است (ibid: 507). تاریخ اجتماعی که اغلب تاریخ اجتماعی جدید (New Social History) نامیده می‌شود، مبتنی بر مطالعه تاریخ عامه مردم است که راهکارهای آنها را برای ادامه زندگی دربردارد. به دیگر سخن، تاریخ اجتماعی برخلاف شیوه سنتی تاریخ‌نگاری مبتنی بر ثبت رخداد‌های سیاسی و وقایع‌نگاری زندگی حکم‌رانان، به بررسی تاریخی جنبه‌های گوناگون زندگی اجتماعی عامه مردم می‌پردازد. مطالعه در خصوص تاریخ اجتماعی به گونه‌ای مستمر از حدود نود سال پیش آغاز شد و از پیشروان این اندیشه می‌توان به نظریه‌پردازان مکتب آنال (Annals) اشاره کرد. از حدود چهار دهه گذشته، توجه مورخان و محققان علوم اجتماعی و سیاسی در اروپا و ایالات متحده بیش از پیش به تاریخ اجتماعی جلب شد و بررسی‌ها در این خصوص، از دهه ۱۹۷۰ میلادی به گونه‌ای چشمگیر افزایش یافت. از جمله علل گرایش به تاریخ اجتماعی به رشد جنبش‌های استقلال‌طلبانه، دگرگونی‌های اجتماعی دهه ۱۹۶۰، ورود مفاهیم تاریخی به علوم اجتماعی، پیشرفت رشته جامعه‌شناسی، رشد سریع تحلیل‌ها و نظریه‌های اقتصادی می‌توان اشاره کرد (Samuel, 1985).

طی شکل‌گیری و تحول این مطالعات، در خصوص توصیف تاریخ اجتماعی تعاریف مختلفی به عمل آمده‌است. برخی بر این نظرند که تاریخ اجتماعی نه یک روش بلکه

عبارت از جریان وسیعی است که به طور طبیعی در سیر تحول تاریخ‌نگاری سیاسی در قرن بیستم پدید آمده است. اما، برخی تاریخ اجتماعی را گونه‌ای تاریخ ترکیبی قلمداد می‌کنند که به بیان و گزارش داده‌های تاریخ اکتفا نکرده و در مقایسه با رویکردهای پیشین، در پی تحلیل آنها به شیوه‌ای نظام‌مندتر است. گروهی از محققان، تاریخ اجتماعی را از علل شکل‌گیری دگرگونی‌های سیاسی تلقی می‌کنند و برخی دیگر تاریخ اجتماعی را از تاریخ سیاسی متمایز می‌سازند؛ بدین معنا که تاریخ اجتماعی عاملی برای معرفی زندگی عامه مردم است و بدین ترتیب، با تکیه بر مطالعات بین‌رشته‌ای، نمای دیگری از تاریخ را مطرح می‌کنند.^۱ بر این اساس، دانش و مطالعات فرهنگی، جغرافیای فرهنگی، جمعیت‌شناسی و مناسبات خویشاوندی، انسان‌شناسی، قوم‌شناسی، شناخت فرهنگ عامه، تاریخ اقتصادی، تاریخ کار، تاریخ دیوان‌سالاری، تاریخ شهرنشینی، تاریخ روستایی، تاریخ طبقات و گروه‌های اجتماعی، تاریخ زنان، تاریخ تحولات و جنبش‌های اجتماعی، به ابزاری برای تبیین تاریخ اجتماعی تبدیل می‌شوند. از آنجا که تاریخ اجتماعی «مجموعه‌ای از سبک‌های تحلیلی است تا نتیجه یک روش شناخت واحد» (موسی‌پور، ۱۳۸۶: ۱۴۲)، تعاریف کمابیش مختلفی از تاریخ اجتماعی جدید ارائه شده است. اما، تقسیم‌بندی معمول برای تاریخ اجتماعی در سه زیرشاخه روابط مردم با مردم، روابط مردم با حکومت و روابط مردم با زیست‌جهان مادی و معنوی‌شان صورت می‌گیرد (همان: ۱۴۷-۱۴۸).

حوزه نخست یعنی روابط مردم با مردم در بردارنده مجموعه اجزا و عناصر تشکیل دهنده زندگی روزانه مردم در دوره‌های تاریخی مورد پژوهش یا سیر آن در ادوار تاریخ است؛ حوزه دوم یعنی روابط مردم با دولت و حکومت، شامل بررسی سازمان‌ها و تشکیلات اداری، مالی، دیوان‌سالاری و نیز تشکیلات نظامی و انتظامی همچون نظام قضایی، پلیس و امنیت شهری، حسبه، زندان‌ها و دیگر مباحث مرتبط است؛ حوزه سوم یعنی روابط مردم با زیست‌جهان، به دو بخش عمده تقسیم می‌شود: یکم، روابط مردم با زیست‌جهان مادی‌شان که شامل اجزای مادی شیوه‌ها، اسلوب‌ها و سبک‌های زندگی است؛ و روابط مردم با زیست‌جهان غیرمادی که آیین‌ها، باورها و آداب و رسوم ناظر به آنها و معتقدات و رفتارهای دینی مردم و نیز مسائل راجع به فرهنگ و آموزش و پرورش، انتقال علوم، معارف و سنن به شیوه‌های گوناگون را دربردارد (همان). تاریخ اجتماعی با حوزه‌های دیگر علوم انسانی پیوند تنگاتنگی دارد، اما بر اساس الگوهایی که در دیگر شاخه‌های علوم انسانی وجود دارد، نوشته نمی‌شود. تاریخ اجتماعی با بهره‌گیری از روش‌های پژوهشی

مرتبط با دیگر شاخه‌های علوم انسانی از جمله آمار، مصاحبه ژرفایی (Interview-in-Depth) و روش‌های روان‌کاوانه (Psychoanalytic)، به بررسی تاریخ می‌پردازد (اتابکی، ۱۳۸۲: ۴).

۱.۱ بیان مسئله

به‌رغم مطالعات گسترده در عرصه تاریخ اجتماعی در اروپا و ایالات متحده، در ایران کمتر به این گرایش از مطالعات تاریخی پرداخته شده‌است. در واقع، بخش درخور توجهی از منابع و مآخذ تاریخ ایران بر توصیف تاریخ سیاسی و تاریخ عمومی متمرکز شده‌است و مطالعات جسته و گریخته امروز نیز از فقر شیوه‌ای هدفمند در تبیین تاریخ اجتماعی و مباحث مرتبط با آن در مطالعات تاریخ ایران حکایت می‌کند، در حالی که مجموعه سفرنامه‌ها، خاطرات، شرح حال‌ها و اسناد نیز منابع و مآخذ مکمل مناسبی برای بررسی در عرصه مطالعات تاریخ اجتماعی در ایران محسوب می‌شوند. نخستین نشانه‌ها را از گرایش مورخان و محققان ایرانی به مطالعات در حوزه دانشی تاریخ اجتماعی، در آثار محمدحسن خان اعتمادالسلطنه (۱۲۵۸-۱۳۱۳ق)، وزیر انطباعات ناصرالدین‌شاه قاجار، می‌توان جست‌وجو کرد. او تقریباً هم‌زمان با مورخان اروپایی و تحت تأثیر تاریخ‌نگاری جدید، نخستین بار موضوعات اجتماعی را در تدوین تاریخ مدنظر قرارداد.^۲ پس از او، آثاری با موضوع مرتبط با تاریخ اجتماعی تدوین شد که در شیوه نگارش، تجزیه و تحلیل مطالب فاقد ویژگی آثار با ویژگی‌ها و به شیوه تاریخ‌نگاری اجتماعی است. در این بین، آثاری نیز با رویکردی کمابیش منطبق بر مطالعات تاریخ اجتماعی و تاریخ اقتصادی به عنوان زیرمجموعه‌ای از تاریخ اجتماعی تدوین شدند،^۳ اما تألیف آثاری از این دست به معنای توجه به رویکردی مبتنی بر تاریخ‌نگاری اجتماعی در ایران نیست. با روند رو به رشد مطالعات تاریخ اجتماعی در مراکز پژوهشی خارج از ایران، تاریخ‌نگاری اجتماعی در دو دهه گذشته در ایران نیز کمابیش با تکیه بر نظریه‌های تاریخ اجتماعی مورد توجه قرار گرفته‌است. بدین ترتیب، مقالات و پایان‌نامه‌هایی با این رویکرد تألیف می‌شود، اما تاریخ‌نگاری اجتماعی به شیوه نظام‌مند و مبتنی بر مطالعات بومی همچنان در مراحل آغازین به‌سر می‌برد. این امر در حالی است که تاریخ اجتماعی از مباحث واحدهای درسی رشته‌های تاریخ، علوم اجتماعی، کتابداری و ایران‌شناسی به‌شمار می‌رود. بنابراین، شرایط موجود آموزش تاریخ اجتماعی در آموزش عالی ایران و آینده پیش روی آن مبحثی است که در این مقاله به آن می‌پردازیم.

۲.۱ روش گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌های این پژوهش

تاریخ اجتماعی در ایران موضوعی نو و فاقد پیشینه‌ای منسجم است. این موضوع در ساختار مطالعات تاریخی به عنوان زیرمجموعه‌ای از مباحث تاریخی یا علوم اجتماعی مطرح می‌شود و در ساختار آموزش عالی نیز تعریف مستقلی از آن ارائه نشده است. با توجه به اهمیت آموزش عالی در ایجاد زمینه مناسب برای آموزش، نظریه‌پردازی و پرورش محققان در عرصه مطالعات تاریخ اجتماعی، در این پژوهش با استفاده از روش تحقیق اکتشافی بر مبنای گردآوری داده‌های مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، و تجزیه و تحلیل داده‌ها بر مبنای شاخص‌های کمی و کیفی، ضمن بازشناسی وضعیت مطالعات تاریخ اجتماعی در ایران، با استفاده از روش SWOT نقاط ضعف، قوت، فرصت‌ها، تهدیدها و روند تحولات آتی، راهکارها و تحلیل راهبردی برای ترویج و ارتقای مطالعات تاریخ اجتماعی در ایران معرفی می‌شود.

در بررسی شاخص‌های کیفی که تبیین کمی آنها دشوار یا غیرممکن است، با توجه به گستردگی حوزه مطالعات تاریخ اجتماعی و فقدان شیوه و رویکرد نظری و منسجم در ساختار این مطالعات در ایران، شیوه نمونه‌برداری همگون (Homogeneous) با نیم‌نگاهی به روش زمینه‌ای (Grounded Theory) مبتنی بر اخذ داده‌ها از طریق مصاحبه حضوری و برگزاری جلسه گفت‌وگو و هم‌اندیشی با استادانی مدنظر قرار گرفت که مستمر یا کمابیش با مطالعات تاریخ اجتماعی در ایران ارتباط داشتند. به‌رغم برنامه‌ریزی، تماس مکرر و دعوت از استادان مرتبط با مطالعات تاریخ اجتماعی در رشته‌های مرتبط از جمله تاریخ، علوم اجتماعی، کتابداری و ایران‌شناسی، معدودی از استادان در جلسه شرکت کردند که حاصل مباحثات و ارائه دیدگاه‌های آنها در تکمیل مطالعات کیفی، شناسایی نقاط قوت و ضعف و بازشناسی فرصت‌ها و تهدیدهای مرتبط با مطالعات تاریخ اجتماعی در ایران مؤثر بود. در ادامه این بررسی و برای تکمیل نواقص داده‌های موجود، از استادان و دانشجویانی نظرسنجی به عمل آمد که در واحدهای درسی رشته تحصیلی آنها، مباحث مرتبط با تاریخ اجتماعی در ایران تدریس می‌شد. حجم نمونه برای بررسی موضوع مورد نظر این پژوهش نیز بر اساس نمونه همگون انتخاب شد. بر این اساس، متغیر معین نمونه همگون در جامعه استادان، تعامل با موضوع «تاریخ اجتماعی در ایران» بود. بدین ترتیب، تدریس واحد درسی «مبانی تاریخ اجتماعی ایران»، گرایش بیشتر بر مطالعات حوزه دانشی تاریخ اجتماعی و تمرکز در امور پژوهشی مرتبط به عنوان متغیر معین مدنظر قرار گرفت. به علت عدم انسجام

در جامعه نمونه استادان مرتبط با حوزه دانشی تاریخ اجتماعی در ایران، علاوه بر روش نمونه‌برداری نمونه همگون، از روش زنجیره‌ای یا گلوله‌برفی (Snowball) استفاده شد. بر این اساس، به علت پراکندگی و نبود آمار و بانک اطلاعات موثق و روزآمد از استادان رشته تاریخ، از شرکت‌کنندگان در نظرسنجی درخواست شد در صورت اطلاع، دیگر متخصصان حوزه تاریخ اجتماعی را برای شرکت در نظرسنجی معرفی کنند. متغیر معین برای انتخاب دانشجویان نیز گذراندن واحد درسی «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» در مقاطعی بود که این واحد درسی تدریس می‌شد (مقطع کارشناسی و دکترا). پرسشنامه‌های ارائه‌شده بر مبنای شاخص‌های کیفی و در قالب ابزار مکمل شاخص‌های آماری مورد نظر در قالب پرسش‌های باز و بسته، طراحی، ارائه و تجزیه و تحلیل شد. برای بازشناسی جدیدترین دیدگاه‌ها در حوزه مطالعات نظری تاریخ اجتماعی در ایران نیز دو جلسه سخنرانی و نشست علمی با حضور جناب آقای دکتر ابوالحسن فیاض انوش و پژوهشگران گروه تاریخ اجتماعی پژوهشگاه علوم انسانی در مورخ ۱۳۹۰/۸/۹ با موضوع «تاریخ اجتماعی و جامعه‌شناسی تاریخی؛ تأملی بر روش‌شناسی مطالعات تاریخی» و در مورخ ۱۳۹۱/۷/۳ با موضوع «منطق پژوهش در مطالعات تاریخ اجتماعی» در سالن اندیشه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی برگزار شد.

۲. تشریح وضعیت موجود آموزش تاریخ اجتماعی در آموزش عالی ایران بر اساس شاخص‌های کمی و کیفی

در توصیف و تحلیل وضعیت موجود آموزش تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی ایران، توجه به این موارد حائز اهمیت است:

- رشته‌ای خاص به حوزه دانشی «تاریخ اجتماعی» یا «تاریخ اجتماعی ایران» اختصاص ندارد.

- موضوعات مرتبط با این حوزه‌های دانشی، در رشته‌های تاریخ، علوم اجتماعی و ارتباطات (و گرایش‌های زیرمجموعه آن)، کتابداری و ایران‌شناسی تدریس می‌شود.

- موضوع تاریخ اجتماعی ایران در واحدهای درسی و در مقاطع مختلف تدریس می‌شود.

- از جمله واحدهای مرتبط با این حوزه دانشی، واحد درسی «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» است که در رشته‌های تاریخ، علوم اجتماعی، کتابداری و ایران‌شناسی تدریس می‌شود.

- استادان مختلف به ویژه استادان رشته تاریخ درس «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» را تدریس می‌کنند.

- درس «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» به صورت مستمر با یک استاد مشخص ارائه نمی‌شود.

با تکیه بر موارد یادشده، شاخص‌های کمی و کیفی بر اساس موضوعاتی چون سرمایه انسانی (شامل استادان، پژوهشگران و دانشجویان)، وضعیت آموزشی (جایگاه حوزه دانشی تاریخ اجتماعی در سرفصل‌های علوم انسانی، جایگاه پژوهش در برنامه‌های درسی) و تولیدات علمی در عرصه آموزش عالی (متون درسی، میزان کارآمدی آنها و کتب علمی) مدنظر قرار گرفت.

۱.۲ سرمایه انسانی

در این بخش سرمایه انسانی آموزش عالی در زمینه مباحث مرتبط با آموزش تاریخ اجتماعی با شاخص‌هایی چون استادان، پژوهشگران و نسبت جمعیتی دانشجویان بررسی می‌شود.

۱.۱.۲ استادان

با توجه به اینکه واحد درسی «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» در رشته‌های تاریخ، علوم اجتماعی، کتابداری و ایران‌شناسی تدریس می‌شود و اکثریت استادان تاریخ در تدریس آن مشارکت دارند، این واحد درسی به عنوان حجم نمونه مدنظر قرار گرفت. بر اساس آمار ارائه شده از مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی (شهریور ۱۳۹۱) در سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۹۰، تعداد ۱۴ استاد، ۴۱ دانشیار، ۲۸۳ استادیار و ۱۶۵ مربی به عنوان اعضای هیئت علمی تمام‌وقت رشته تاریخ مشغول به کار بودند. بنابراین، می‌توان چنین فرض کرد که احتمال مشارکت آنها در تدریس واحد درسی «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» وجود دارد.

۲.۱.۲ پژوهشگران

دنيس لاوریج (Denis Loveridge)، پروفیسور دانشگاه منچستر انگلستان و مشاور طرح‌های آینده‌نگری سازمان ملل متحد، در توصیف پژوهشگر متخصص (Professional Researcher) یا کارشناس (Expert) سه ویژگی اصلی را تعیین می‌کند مبنی بر اینکه پژوهشگر متخصص یا کارشناس باید ۱. واجد دانش بنیادین در حوزه مورد علاقه خود باشد؛

۲. توانایی ارزیابی چگونگی تحول حوزه مطالعاتی خود را در آینده داشته‌باشد؛ ۳. با خلاقیت، راهکارهای چگونگی توسعه دانش بنیادین حوزه مطالعاتی خود را ارائه و ارزیابی کند (Loveridge, 2001: 3). بر اساس این تعریف و دیگر تعاریف به‌عمل‌آمده از پژوهشگر متخصص،^۴ به علت فقدان نظام آموزشی منسجم و نبود رشته متمرکز بر حوزه دانشی تاریخ اجتماعی در ایران، از یکسو و نیز نبود پیشینه و ضعف در نظریه‌پردازی در حوزه مطالعات تاریخ اجتماعی در ایران، بازنمایی و تعیین تعداد، درصد و تنوع پژوهشگران تاریخ اجتماعی امکان‌پذیر نیست. این امر از درصد پایین و نامحسوس تعداد پژوهشگران عرصه تاریخ اجتماعی در ایران حکایت می‌کند.

۳.۱.۲ نسبت‌های جمعیتی دانشجویی

از آنجا که در ساختار آموزش عالی ایران، موضوع «تاریخ اجتماعی» یا «تاریخ اجتماعی ایران» به صورت رشته تحصیلی (Discipline) تعریف نشده‌است، تعیین نسبت‌های جمعیتی دانشجویی برای این موضوع امکان‌پذیر نیست. اما، برخی موضوعات مرتبط با حوزه (Field) مطالعات «تاریخ اجتماعی» یا «تاریخ اجتماعی ایران» که در زیرمجموعه واحدهای درسی رشته‌های تاریخ، علوم اجتماعی و ارتباطات (و گرایش‌های زیرمجموعه آن)، کتابداری و ایران‌شناسی تدریس می‌شوند، با مطالعات تاریخ اجتماعی ارتباط دارند. بنابراین، با فرض اینکه تاریخ اجتماعی به صورت نظام‌مند و علمی معرفی شود، دانشجویان با گذراندن این واحدهای درسی با موضوع تاریخ اجتماعی آشنا می‌شوند، اما تعیین آمار دقیق از تعداد این دانشجویان نیز به‌سختی امکان‌پذیر است و این امر از فقدان آمار مدون و مستند و وضعیت ارائه این واحدهای درسی نشئت می‌گیرد. اینکه واحدهای مورد نظر و مرتبط با حوزه دانشی تاریخ اجتماعی یا تاریخ اجتماعی ایران به عنوان درس الزامی، پایه، اصلی، تخصصی یا اختیاری ارائه می‌شوند، موجب تزلزل در پایایی و روایی نتایج تجزیه و تحلیل داده‌های مرتبط با تعیین نسبت‌های جمعیتی دانشجویی می‌شود. از آنجا که واحد درسی «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» تنها واحد درسی است که به صورت متمرکز به مطالعه این حوزه دانشی می‌پردازد، مقطع تحصیلی به عنوان معیار بررسی جمعیت دانشجویان مرتبط با این موضوع در رشته تاریخ انتخاب شد که این واحد درسی در آن تدریس می‌شود. بنابراین، آمار مورد نظر به دانشجویان مقاطع کارشناسی و دکتری رشته تاریخ اختصاص دارد.

جدول ۱. مقایسه جمعیت کل دانشجویان علوم انسانی و رشته تاریخ مقطع کارشناسی و دکترا در دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی ۱۳۸۹-۱۳۹۰^۵

شرح	گروه تحصیلی	کارشناسی	دکترا	جمع دانشجویان دو مقطع
جمع کل	علوم انسانی	۲۲۱۲/۸۶	۸/۶۵۱	۱/۳۴۱/۱۱۶
جمع کل	تاریخ	۱۶۴۱	۴۸	۱۶۸۹

آمار فوق مبین این امر است که واحد درسی مبانی تاریخ اجتماعی ایران در دوران مورد بررسی، به ۱۶۸۹ دانشجو در مقطع کارشناسی و دکترای رشته تاریخ^۶ یا به دیگر سخن، ۷/۹ درصد از دانشجویان گروه علوم انسانی با گرایش مطالعات تاریخی در دوران تحصیل ارائه شده است. اما، شواهد موجود از نقص و نارسایی در چگونگی تفسیر، بیان نظری و علمی تاریخ اجتماعی در این واحد درسی حکایت می‌کند.^۷

۲.۲ وضعیت آموزشی

برای بررسی وضعیت آموزشی، دو شاخص یعنی جایگاه حوزه دانشی تاریخ اجتماعی در سرفصل‌های علوم انسانی و جایگاه پژوهش در برنامه‌های درسی آن، بررسی می‌شود.

۱.۲.۲ جایگاه حوزه دانشی تاریخ اجتماعی در سرفصل‌های علوم انسانی

همان‌گونه که در مباحث پیشین آمد، «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» تنها سرفصلی است که در سرفصل‌های علوم انسانی به صورت متمرکز به حوزه دانشی تاریخ اجتماعی در ایران اختصاص دارد. این سرفصل به عنوان درس پایه در رشته‌های تاریخ، علوم اجتماعی و رشته‌های زیرمجموعه آن (ارتباطات اجتماعی، برنامه‌ریزی اجتماعی، پژوهشگری علوم اجتماعی، تعاون و رفاه اجتماعی، خدمات اجتماعی و دبیری علوم اجتماعی)، ایران‌شناسی و کتابداری تدریس می‌شود.^۸

در سرفصل پیشین این درس برای رشته تاریخ (گرایش دبیری و آزاد)، هدف از تدریس مبانی تاریخ اجتماعی ایران «تحلیل و بررسی عمقی و علمی مبانی تحولات تاریخی ایران» توصیف شده است. مباحثی چون منشأ ابتدایی تشکلهای اولیه تاریخ، مشروعیت‌گرایی، تطابق‌گرایی، ریشه‌گرایی، جهت‌گرایی، بررسی عوامل اثرگذار در شکل‌پذیری تاریخی ملت ایران، نفوذ عوامل خارجی، موقعیت استراتژیک، عوامل انسانی، شرح مختصری از تاریخ سیاسی ایران، مبانی اساسی زندگی معنوی و مبانی اصلی زندگی مادی، از مباحث مدنظر در

این سرفصل است. بیشتر مواقع در این واحد، کتاب *مبانی تاریخ اجتماعی ایران* اثر دکتر رضا شعبانی که از حدود سال ۱۳۳۸ به همین منظور نیز تدوین شده است، تدریس می‌شود. طبق نظرسنجی به عمل آمده توسط دبیرخانه بازنگری سرفصل دروس و منابع علوم انسانی، میزان رأی به ضرورت بازبینی این سرفصل ۷۵ درصد و ضرورت بازنگری منابع درسی آن ۸۵ درصد بوده است. این واحد درسی در آبان سال ۱۳۹۰ بازنگری شده است و «مبانی حیات اجتماعی و هویت مردم ایران و عوامل مؤثر در شکل‌گیری و تحول آن» به عنوان موارد مورد نظر برای آشنایی دانشجویان تعیین شده است. درک مفهوم تاریخ اجتماعی و تمایز آن با دیگر گونه‌های تاریخی و توان گردآوری اطلاعات در حوزه تاریخ اجتماعی ایران از جمله توانایی‌هایی است که دانشجویان پس از گذراندن این درس باید کسب کنند. سرفصل درس، از کلیات شامل تعریف و اصطلاحات تاریخ اجتماعی مثل هویت، قومیت و وحدت ملی، معرفی منابع و مطالعات برای آشنایی با روش پژوهش در تاریخ اجتماعی ایران، بررسی رویکردها و مکاتب اصلی در مطالعات تاریخ اجتماعی ایران، بررسی عوامل مؤثر بر حیات اجتماعی ایرانیان از جمله دین، جغرافیا و سرزمین، جمعیت و نژاد، مهاجرت‌ها، حکومت‌ها، حوادث طبیعی و غیرطبیعی، بررسی مبانی و مؤلفه‌های تاریخ اجتماعی مردم ایران از جمله ترکیب جمعیتی و پراکندگی آن، اقتصاد و شیوه‌های معیشت، فرهنگ دین‌باوری ایرانیان، روان‌شناسی اجتماعی و خلیقات ایرانیان، نظام خانواده و نقش اجتماعی زنان، نهادهای سیاسی و اجتماعی، طبقات و اقشار، اشکال زندگی ایرانیان: عشایری، روستایی و شهری، بررسی ادوار تاریخ اجتماعی مبتنی بر مقاطع تاریخ سیاسی تشکیل می‌شود. منابع اصلی این درس *شاهنامه*، *تاریخ بیهقی*، *فارسنامه ابن بلخی*، *احسن‌التعاسیم فی معرفة الاقالیم* اثر مقدسی را شامل می‌شود و منابع مطالعاتی با تأکید بر دیدگاه‌های ایرانی - اسلامی عبارت‌اند از: *تاریخ اجتماعی ایران* اثر دکتر رضا شعبانی، *تاریخ اجتماعی ایران از آغاز تا مشروطیت* اثر عزت‌الله نودری، *تاریخ ایران در عهد باستان* نوشته دکتر محمدجواد مشکور و *زندگی اجتماعی در حکومت عباسیان* اثر محمد مناظر احسن منابع کمک درسی برای این درس معرفی نشده است.

برای شیوه و روش‌های مناسب برای ارائه درس، روش کارگاهی مبتنی بر شیوه فعال مانند گفت‌وگوی طرفینی، مشارکت دانشجویان در بحث، کنفرانس، تحقیق میدانی و کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از ابزارهای نوین کمک‌آموزشی مثل فیلم و عکس و نرم‌افزارهای مرتبط و گردش علمی مدنظر قرار گرفته است. تدوین کتاب درسی با رویکرد و نگاه به

مبانی اسلامی از جمله راهکارها برای تناسب این درس با نگرش اسلامی و تدریس به روش کارگاهی و پژوهش محوری، تحقیقات کاربردی متناسب با منطقه آموزشی، بازدید از مناطق و آثار تاریخی هویت‌محور، رصد و اطلاع‌رسانی منظم در خصوص مطالعات جدید پژوهشگران غیرایرانی درباره تاریخ اجتماعی ایران به عنوان راهکارها برای بومی شدن این درس با در نظر گرفتن دانش جهانی، پرهیز از تلفیق آن با تاریخ سیاسی، از پیشنهادها مطرح برای اصلاح این درس است که در بازنگری آن مدنظر بوده است. این سرفصل در مقطع کارشناسی و دکترا تدریس می‌شود، اما نظرسنجی^۹ به عمل آمده از استادان و دانشجویان مبین این است که شیوه تدریس و ارائه در این دو مقطع چندان متفاوت نیست. در برخی موارد، استادان مسلط به موضوع، از جزوه‌های درسی در مقطع دکترا استفاده می‌کنند.

سرفصل «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» به عنوان درس پایه در مقطع کارشناسی حوزه علوم اجتماعی و مجموعه آموزشی برنامه‌ریزی اجتماعی نیز بازنگری شده است. ضرورت بازنگری سرفصل، ۸۱/۲۵ درصد و ضرورت بازنگری منابع درسی آن ۹۲/۷۵ درصد تعیین شده است. سرفصل پیشین این درس به سرفصل اولیه درس مشابه آن در رشته تاریخ می‌ماند. اما، در سرفصل بازنگری شده پیشنهادی، سرفصل دقیق‌تر با ذکر جزئیات بیشتر طراحی شده است. هدف از این درس در سرفصل جدید «تحلیل و بررسی عملی و علمی مبانی تحولات تاریخی ایران» است. آشنایی با مفاهیم کلیدی تاریخ اجتماعی ایران، آشنایی با روش‌های عملی و علمی برای مطالعه سیر تحول تاریخ اجتماعی ایران و سیر تکوین نهادهای اجتماعی، آشنایی با روند تکامل پدیده‌های اجتماعی در دوره‌های مختلف و آشنایی با عوامل محیطی، طبیعی و فیزیکی مؤثر در شکل‌گیری تاریخ اجتماعی ایران، از ضرورت‌هایی این درس برای دانشجویان تعیین شده است. تبیین مختصری از مفاهیم تاریخ اجتماعی، بررسی عوامل اثرگذار در شکل‌پذیری تاریخی ملت ایران و دیگر موارد تعیین شده، به سرفصل درس در رشته تاریخ شباهت کامل دارد. تنها تفاوت در منابع پیشنهادی است؛ مانند منابع لاتین این درس که عبارت‌اند از: *تاریخ ایران کمبریج* اثر گیوم دوشسن به انگلیسی، *ایران در زمان ساسانیان* اثر آرتور کریستن سن به فرانسه، *تاریخ ایران کمبریج* اثر و. ب. فیشر به انگلیسی که همگی بین شصت تا چهل سال پیش تدوین شده‌اند، *برآمدن جامعه‌شناسی تاریخی* اثر اسمیت دنیس، *مبانی تاریخ اجتماعی ایران* از دکتر رضا شعبانی، *مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سال‌های پس از*

انقلاب اثر جان فوران به عنوان منابع متداول فارسی و ترجمه‌شده؛ و تاریخ تحولات سیاسی ایران در گستره هویت ملی ایران اثر دکتر موسی نجفی و دکتر موسی فقیه حقانی، خدمات متقابل اسلام و ایران اثر دکتر مرتضی مطهری و جنبش‌های سیاسی معاصر ایران اثر سعید زاهد از منابع فارسی با تأکید بر دیدگاه‌های اسلامی - ایرانی به‌شمار می‌روند. دو منبع لاتین تاریخ ایران کمبریج اثر ایلینا گرشویچ و قبیله‌گرایی در جامعه اسلامی ایران ۱۶۲۹-۱۵۰۰ اثر جیمز رید از منابع کمک‌درسی لاتین معرفی شده برای این سرفصل و آثاری چون ما چگونه ما شدیم؟ ریشه‌یابی علل عقب‌ماندگی در ایران اثر صادق زیباکلام، تاریخ ایران باستان اثر حسن پیرنیا، موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران اثر احمد اشرف از دیگر آثار مدنظر برای این سرفصل پیشنهاد شده محسوب می‌شوند. برای شیوه تدریس مؤثر نیز استفاده از تصویر و امکان سفرهای علمی مورد توجه قرار گرفته است.

نظرسنجی به‌عمل آمده از برخی استادان مبین این امر است که در بیشتر موارد برای واحد درسی «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» در رشته تاریخ، علوم اجتماعی، کتابداری و ایران‌شناسی، کتاب مبانی تاریخ اجتماعی ایران اثر دکتر رضا شعبانی به عنوان منبع اصلی پیشنهاد می‌شود که از چاپ نخستین آن در سال ۱۳۶۸، بازبینی و به‌روز نشده است. اثر دیگر با همین عنوان که برای دانشگاه پیام نور تدوین شده، نوشته دکتر غلامرضا سلیم است که مباحث مطرح در آن کمابیش به شیوه سنتی و مشابه کتاب پیشین است.

گذشته از واحد درسی پایه «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» در مقطع کارشناسی رشته تاریخ، مجموعه مباحث مرتبط با تاریخ اجتماعی ایران در سرفصل‌های گوناگون تعیین شده است. به فرض اینکه این مبحث در سرفصل‌های مورد نظر ارائه شود، می‌توان از این درس نام برد: درس الزامی از جمله تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران از ورود اسلام تا پایان حکومت علویان طبرستان، تاریخ تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سامانیان، دیلمیان، غزنویان، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سلجوقیان، تاریخ تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره غوریان و خوارزمشاهیان، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره مغولان و ایلخانان، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران از زوال ایلخانان تا آغاز حکومت صفویان، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره صفویان، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره افشاریان و زندیان، تاریخ

تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران از آغاز دوره قاجار تا انقلاب مشروطیت، انقلاب مشروطیت و تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران تا انقراض حکومت قاجاریه، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران از انقراض قاجاریه تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲؛ دروس اختیاری شامل ریشه‌های تاریخی توسعه‌نیافتگی در ایران، قوم‌شناسی و مردم‌شناسی تاریخی ایران، تاریخ نفت در ایران و خاورمیانه، تاریخ احزاب و مطبوعات ایران در دوره قاجار. در مقطع کارشناسی ارشد تاریخ نیز سرفصل‌هایی چون بررسی جنبش‌های مردمی یکصد سال اخیر ایران به عنوان درس اصلی، در گرایش ایران باستان دروس تاریخ ایران بر اساس روایات ملی، بررسی و مطالعه انتقادی ادیان ایران باستان، شناخت نظام‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران باستان تدریس می‌شود. چنین سرفصل‌هایی در مقطع کارشناسی ارشد و دکترای گرایش‌های تاریخ ایران اسلامی و تاریخ ایران باستان رشته تاریخ نیز تعیین شده‌اند.

در گرایش کارشناسی ایران‌شناسی، مجموعه متنوعی از واحدهای درسی در حوزه تاریخ اجتماعی ایران ارائه می‌شود. در سه گرایش مقطع کارشناسی ارشد ایران‌شناسی (شامل ایران‌شناسی عمومی، ایران‌شناسی فرهنگ مردم، آداب و رسوم و میراث فرهنگی و تاریخ) یکی از ۹ ماده امتحانی این رشته است. دروس جبرانی ویژه دانشجویانی که از رشته‌های نامتجانس وارد دوره ایران‌شناسی شده‌اند نیز مرتبط با موضوعات حوزه دانشی تاریخ اجتماعی ایران است؛ از جمله: مردم‌شناسی و فرهنگ مردم، تاریخ اقتصادی در ایران، فرآیند صنعتی شدن ایران، ایلات و عشایر ایران و مجموعه دروس تخصصی انتخابی (اختیاری) شامل شناخت مبانی قصه‌های ایرانی، مسائل و مباحث اجتماعی ایران، سفرنامه‌نویسی و تاریخ اجتماعی ایران، تاریخ ایران بر اساس روایات ملی.

در مقطع کارشناسی علوم اسلامی رشته تاریخ اسلام نیز برخی دروس تخصصی با بن‌مایه مرتبط با تاریخ اجتماعی ارائه می‌شوند از جمله: تاریخ تحولات ایران از ورود اسلام تا پایان حکومت علویان در طبرستان، تحولات سیاسی و اجتماعی ایران (۱) ۱۲۲۸-۱۳۲۰، تحولات سیاسی و اجتماعی ایران (۲) ۱۳۲۰-۱۳۵۷. برخی دروس تخصصی مقطع کارشناسی ارشد تاریخ انقلاب اسلامی نیز بر مبنای مطالعات تاریخ اجتماعی تعیین شده‌اند که عبارت‌اند از: تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران از مشروطیت تا شهریور ۱۳۲۰، تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۵ خرداد ۱۳۴۲، تحولات سیاسی و اجتماعی جامعه ایران از ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ تا پیروزی انقلاب اسلامی.

بدین ترتیب، بررسی به‌عمل‌آمده از سرفصل‌های مرتبط با حوزه دانشی تاریخ اجتماعی ایران، از گستردگی این موضوع و نقش آن در تدوین سرفصل‌های رشته‌ها و مقاطع مختلف علوم انسانی حکایت می‌کند. اما، به‌رغم اهمیت این موضوع در بازشناسی بن‌مایه هویتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه ایران، در تدریس این سرفصل‌ها به‌اختصار به اهمیت تاریخ اجتماعی اشاره می‌شود.

۲.۲.۲ جایگاه پژوهش در برنامه‌های درسی

گردآوری داده‌ها از فقر واحدهای درسی و متون آموزشی در حوزه تاریخ اجتماعی در ایران و فقدان کرسی‌های نظریه‌پردازی و منسجم‌نبودن مطالعات هدفمند در این حوزه حکایت می‌کند. این امر فقدان برنامه مشخص و مدون برای واحدهای پژوهشی را به دنبال دارد. در واقع، برای موضوع تاریخ اجتماعی ایران، واحدهای پژوهشی منسجم با سرفصل مشخص در نظر گرفته نشده‌است، خاصه آنکه واحد درسی «مبانی تاریخ اجتماعی ایران» در مقطع کارشناسی ارشد ارائه‌نمی‌شود و این درس در قالب دو واحد در مقطع دکترا در نظر گرفته شده‌است. پژوهش‌های انجام‌شده در این خصوص نیز به صورت مقالات ترمی، فاقد ایده نو در این عرصه‌اند و نظریه، راهکار یا تبیین جدیدی از تاریخ اجتماعی ایران در این آثار به چشم نمی‌خورد.

۳.۲ تولیدات علمی

در بررسی تولیدات علمی آموزش تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی ایران، سه شاخص متون درسی، میزان کارآمدی متون درسی و کتاب‌های علمی انتخاب شد.

۱.۳.۲ متون درسی

برای بررسی وضعیت تولید علمی کتاب‌های علمی مرتبط با این حوزه دانشی، کتب منتشرشده در ۳ حوزه انتشارات دانشگاهی بررسی شد که عبارت بودند از: ۱. انتشارات سمت به عنوان تهیه‌کننده منابع درسی و دانشگاهی در زمینه علوم انسانی با بیش از ۱۵۶۰ عنوان کتاب؛ ۲. حوزه علوم انسانی مرکز نشر دانشگاهی (با بیش از ۳۹۰ عنوان کتاب)؛ ۳. دیگر متون انتشارات دانشگاهی؛ سپس، ضمن بررسی متون، سرفصل‌ها و واحدهای درسی مرتبط با آنها، میزان پرداختن به تاریخ اجتماعی ایران در این آثار بررسی شد. نتایج

حاصل از این بررسی در جدول ۲ ارائه شده است. نتایج به دست آمده از کمبود متون درسی مرتبط با موضوع تاریخ اجتماعی در ایران حکایت می کند. آمارهای موجود مبین فقدان تمرکز مطالعات بر موضوع تاریخ اجتماعی ایران در تدوین متون تخصصی دانشگاهی است.

۲.۳.۲ میزان کارآمدی متون درسی

برای بررسی این شاخص، از بین جامعه ناشران دانشگاهی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) به عنوان نمونه انتخاب شد. این سازمان مسئولیت تهیه منابع درسی و دانشگاهی را در زمینه علوم انسانی بر عهده دارد. تاکنون، بیش از ۱۵۶۰ عنوان کتاب در این مرکز منتشر شده است که ۳۷ اثر آن در زیرمجموعه تاریخ قرار می گیرند. از ۳۷ اثر منتشر شده با موضوع تاریخ، در ۱۹ اثر که بیشتر با رویکرد تاریخی سیاسی تدوین شده اند، به مباحث تاریخ اجتماعی نیز به اختصار اشاره شده است.^۱ با توجه به کمبود اطلاعات مرتبط با تاریخ اجتماعی در این آثار، گروه تاریخ سازمان سمت با رویکرد جدید، تدوین آثار و حدود ۲۰ طرح مصوب جدید را با تأکید بر پرداختن به تاریخ اجتماعی و عدم تمرکز بر تاریخ سیاسی به عنوان اصول اساسی، در تأیید طرح های جدید مدنظر قرارداد است. در خصوص ارائه ۳ طرح مرتبط با تاریخ اجتماعی شامل روش شناسی تاریخ اجتماعی، مبانی تاریخ اجتماعی و یک طرح مشترک با موضوع رشته تاریخ اجتماعی برای پژوهش نیز مذاکراتی انجام شده است.

بررسی آثار موجود از فقر متون درسی تخصصی دانشگاهی در تبیین نظری و توصیفی تاریخ اجتماعی در ایران حکایت می کند. در تمام این آثار، کم ترین سهم اطلاعات به داده های مرتبط با تاریخ اجتماعی اختصاص یافته است؛ اطلاعات ارائه شده نیز به صورت کلی گویی و در کم ترین حجم ارائه شده اند. این امر در حالی است که بیشتر این آثار حداقل طی شش سال گذشته تدوین شده و طی سال های اخیر ارزیابی و بازنویسی نشده اند و اطلاعات مندرج در آنها با مطالعات روز، همگون نشده است.

۳.۳.۲ کتاب های علمی

برای گردآوری و ارزیابی شاخص های تفصیلی مرتبط با شاخص کتاب های علمی، پایگاه اینترنتی آرشیو کتاب نوسا (Nosa Books) به عنوان مرجع بازشناسی آثار تعیین شد. در این پایگاه با استفاده از نرم افزار سیمرغ، که در حال حاضر بزرگترین و مهم ترین شبکه جست و جوی منابع کتابخانه ای در ایران است، با کمک بیش از ۸۰ میزبان با موجودی بیش

از ۱۰ میلیون جلد کتاب و سایر منابع کتابخانه‌ای، جست‌وجوی کتاب‌های مورد نظر امکان‌پذیر بود. بر این اساس، با تکیه بر گستردگی موضوع، از ۱۱ کلیدواژه زیر برای جست‌وجوی آثار استفاده شد. کلیدواژه‌ها عبارت‌اند از:

تاریخ ایران، تاریخ اجتماعی، تاریخ اجتماعی ایران، مبانی تاریخ اجتماعی ایران، تاریخ اجتماعی و اقتصادی، تاریخ اجتماعی و اقتصادی ایران، تاریخ اجتماعی و سیاسی، تاریخ اقتصادی، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران، تاریخ سیاسی و اجتماعی، تاریخ اجتماعی و فرهنگی ایران.

آمار جدول‌های ۴ و ۵ بر اساس داده‌های مرتبط با این کلیدواژه‌ها در پایگاه اطلاع‌رسانی آرشیو کتاب نوسا(۱) گردآوری و محاسبه شده‌اند. آمارهای موجود نیز از فقر مطالعات نظری و علمی در این حوزه حکایت می‌کند.

۳. نتیجه‌گیری

۱.۳ شناسایی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها (SWOT)

با تکیه بر مطالعه وضع موجود و مبتنی بر نظرسنجی از استادان، پژوهشگران و دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد و دکترای رشته‌های تاریخ و علوم اجتماعی، نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای حوزه دانشی تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی ایران را می‌توان بر این اساس تعیین کرد:

۱.۱.۳ قوت

۱. توجه روزافزون مجامع علمی رشته تاریخ به اهمیت این حوزه؛
۲. تأسیس گروه تاریخ اجتماعی دانشنامه جهان اسلام در سال ۱۳۸۵ به عنوان نخستین گروه تخصصی تاریخ اجتماعی اسلام (و ایران) در مراکز آموزشی و پژوهشی ایران و انتخاب ۷۰۰ مدخل تخصصی؛
۳. ایجاد بخش و سپس گروه تاریخ اجتماعی ایران در مقطع کارشناسی ارشد و دکترای در پژوهشکده تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (۱۳۹۱)؛
۴. ایجاد «پایگاه داده‌نگاری تاریخ اجتماعی ایران» به همت گروه تاریخ اجتماعی ایران، پژوهشکده تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و تکمیل تارنمای آن؛^{۱۱}

۵. انتشار دوفصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات تاریخ اجتماعی از ۱۳۹۰^{۱۲} و دوفصلنامه علمی - ترویجی پژوهشنامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی در زمینه تاریخ ایران از پاییز ۱۳۹۱ در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛

۶. اختصاص طرح‌های پژوهشی مبتنی بر تاریخ اجتماعی در بخش و گروه تاریخ اجتماعی ایران در پژوهشکده تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

۲.۱.۳ ضعف

۱. بی‌توجهی به آموزش تاریخ اجتماعی در ساختار آموزش و پرورش؛
۲. بی‌توجهی به آموزش تاریخ اجتماعی در ساختار آموزش عالی؛
۳. فقدان متون مناسب درسی برای واحد درسی «مبانی تاریخ اجتماعی ایران»؛
۴. تأکید و تمرکز بر تاریخ سیاسی در تدوین متون درسی رشته تاریخ و آموزش آن؛
۵. بی‌توجهی در تدوین مباحث تاریخ اجتماعی در متون درسی رشته تاریخ و دیگر رشته‌های مرتبط؛
۶. بی‌توجهی به پژوهش در حوزه دانشی تاریخ و تاریخ اجتماعی و عدم حمایت در عرصه مدیریتی؛
۷. فقدان کارشناسان و هیئت علمی متخصص این حوزه؛
۸. فقدان تعامل استادان و پژوهشگران رشته تاریخ و رشته علوم اجتماعی برای ایجاد دیدگاه‌های نو در عرصه مطالعات تاریخ اجتماعی؛
۹. الگوبرداری از مباحث نظری غیربومی؛
۱۰. فقدان کرسی‌های نظریه‌پردازی در این حوزه؛
۱۱. نبود مطالعات بین‌رشته‌ای برای تبیین مباحث نظری در این حوزه؛
۱۲. تخصیص ندادن رشته خاص به تاریخ اجتماعی ایران؛
۱۳. عدم اقبال دانشجویان به مطالعات تاریخ اجتماعی ایران به واسطه پیچیدگی موضوع.

۳.۱.۳ فرصت‌ها

۱. امکان نقد پارادایم مسلط پوزیتیویستی در مطالعات تاریخ ایران؛
۲. تقویت مطالعات بین‌رشته‌ای؛
۳. وجود عرصه گسترده برای مطالعات نو؛

۴. فرصت مناسب برای نظریه‌پردازی و ارائه الگوی بومی در این حوزه؛
۵. ایفای نقش در عرصه بین‌المللی نظریه‌پردازی مطالعات تاریخ اجتماعی مبتنی بر دستاوردهای تاریخ اجتماعی ایران؛
۶. توجه اسناد بالادستی به ایجاد اعتبار برای موضوعات مرتبط با این حوزه؛
۷. بازفهمی نقش نیروهای اجتماعی در تاریخ ایران؛
۸. ایجاد فرصت برای پرداختن به مطالعات تاریخی مرتبط با نهادهای اجتماعی از جمله خانواده، اقشار و طبقات اجتماعی، اصناف و ...؛
۹. آسیب‌شناسی اجتماعی با تکیه بر پیشینه تاریخی؛
۱۰. شناسایی پیشینه بهنجارها و نابهنجارهای اجتماعی و کمک به رفع آسیب‌های خرد و کلان اجتماعی؛
۱۱. کاهش آسیب‌های کلان سیاسی - اجتماعی.

۴.۱.۳ تهدیدها

۱. استمرار نقاط ضعف مذکور؛
۲. رکود علمی در مطالعات تاریخی؛
۳. نادیده‌گرفتن بخشی از واقعیات تاریخی - اجتماعی؛
۴. پرداختن به نیازهای کاربردی جامعه و مغفول‌ماندن این بخش از پژوهش‌های محوری و بنیادی مرتبط با کیان مناسبات اجتماعی و فرهنگی؛
۴. عدم امکان شناخت هنجارها و نابهنجارها بر اساس الگوهای بومی؛
۵. امکان غلبه الگوهای بیگانه بر ساختار و عملکرد نهادهای اجتماعی و فرهنگی؛
۶. تشدید روحیه بی‌هویتی در نسل جوان؛
۷. درک نادرست از توان و کارایی نیروهای اجتماعی.

۲.۳ ترسیم چشم‌انداز (وضعیت مطلوب) در افق ۱۴۰۴

آنچه به عنوان فرصت‌های پیش رو در آموزش تاریخ اجتماعی در ایران مدنظر قرار گرفت، با بخش درخور توجهی از اهداف «سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی» مطابقت دارد. برخی از ویژگی‌های جامعه ایرانی در این سند عبارت‌اند از:

کشوری توسعه یافته متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی، برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم، متکی بر سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی، دست یافته به جایگاه اول علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی با تأکید بر جنبش نرم افزاری و تولید علم، الهام بخش، فعال و مؤثر در جهان اسلام با تحکیم الگوی مردم سالاری دینی، نواندیشی و پویایی فکر.

بدین ترتیب، در صورت توجه به مطالعات تاریخ اجتماعی در عرصه آموزش و پرورش، آموزش عالی، پژوهش و نظریه پردازی مستمر در عرصه مباحث تاریخی و تاریخ اجتماعی در ایران، تخصیص رشته مستقل به این حوزه، تشویق و ترغیب دانشجویان مقطع دکترا به انجام پژوهش های بنیادین، توسعه ای و کاربردی در عرصه مطالعات تاریخ اجتماعی، تخصیص اعتبارات متناسب با نیاز جامعه علمی تاریخ، حوزه دانشی تاریخ اجتماعی در ایران می تواند نقش فعالی در نیل به اهداف سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ ایفا کند.

علاوه بر موارد فوق، توجه به برنامه های اسناد بالادستی دیگر نیز در تحقق این اهداف مؤثر خواهند بود. بدین منظور، موضوعات ارائه شده در برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰-۱۳۹۵)، نقشه جامع علمی کشور و سند دانشگاه اسلامی به عنوان الگوی وضعیت مطلوب این حوزه دانشی حائز اهمیت است. ماده ۱- فصل اول (فرهنگ اسلامی ایران) در برنامه پنجم توسعه با تکیه بر مشارکت در «ارائه الگوی توسعه اسلامی ایرانی»، ماده ۳- فصل اول تعمیق ارزش های اسلامی، باورهای دینی، تقویت هنجارهای فرهنگی و اجتماعی، ابتکار؛ ماده ۱۱- فصل اول، ایجاد مراکز فرهنگی و گردشگری، راه اندازی موزه های تخصصی، ایجاد مراکز حفظ آثار و فرهنگ سنتی عشایری و روستایی، حفظ، صیانت و کاربرد مناسب بناها، آثار و اشیای تاریخی، حمایت از آثار فرهنگی تاریخی و میراث معنوی حوزه فرهنگی ایران در منطقه؛ ماده ۱۵- فصل دوم، تحول بنیادین در عرصه رشته های علوم انسانی، تحقق جنبش نرم افزاری با هدف ارتقای کیفی در حوزه دانش و تربیت اسلامی، بازنگری متون و محتوای برنامه های آموزشی و درسی دانشگاهی، تقویت دوره های تحصیلات تکمیلی؛ ماده ۱۶- افزایش سهم تحقیق و پژوهش از تولید ناخالص داخلی سالانه به میزان نیم درصد (تا پایان برنامه ۳ درصد)، ارتقای کمی و کیفی دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی بر اساس عدالت آموزشی و اولویت های سند چشم انداز، گسترش ارتباطات علمی با مراکز و نهادهای آموزشی و تحقیقاتی معتبر

بین‌المللی، تبادل استاد و دانشجو، حمایت مالی از پایان‌نامه‌ها، حمایت از نخبگان و توجه به مفاد مشابه در سند دانشگاه اسلامی، از مواردی است که در صورت تحقق آن، در تحول وضعیت حال حوزه دانشی تاریخ اجتماعی و روند مثبت این تحول در ساختار نظام آموزش عالی نقش مهمی ایفا خواهد کرد.

بر این اساس، برای رفع نواقص موجود در حوزه آموزش تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی، می‌توان از راهکارهایی چون سیاست‌گذاری مدیریتی، اجرایی، برنامه‌ریزی، تخصیص اعتبارات مالی استفاده کرد تا برنامه راهبردی و فعالیت‌های زیر سازماندهی شود:

۱. کمک به ارتقای آموزش و پژوهش تاریخ اجتماعی در ایران؛
۲. کمک به ارتقای فرهنگ عمومی جامعه در عرصه تاریخ، تقویت مبانی هویت ملی و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی؛
۳. تقویت روحیه پژوهشگری در سطوح مختلف علمی رشته تاریخ؛
۴. نظریه‌پردازی و توسعه دانش بومی در حوزه تاریخ و تاریخ اجتماعی؛
۵. انجام طرح‌های پژوهشی در زمینه‌های بنیادی، توسعه‌ای، کاربردی با موضوع تاریخ اجتماعی؛
۶. تولید متون پایه‌ای، کتاب، نشریه و ... برای تأمین نیاز پژوهشگران حوزه تاریخ اجتماعی؛
۷. توسعه روابط علمی و پژوهشی، دانشگاه‌ها و انجمن‌های علمی در سراسر جهان.
برای نیل به این اهداف، اعمال برخی سیاست‌ها و ارائه راهکارهایی بدین شرح می‌تواند مفید باشد:
۱. وضعیت‌سنجی سازمان‌ها و نهادهای درگیر در امر سیاست‌گذاری در حوزه مباحث مربوط به تاریخ اجتماعی و هدایت آنها در جهت اتخاذ دیدگاه پژوهشی نسبت به مباحث این عرصه؛
۲. تشویق سیاست‌گذاران و مجریان وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی به امر اهتمام به آموزش و پژوهش در عرصه تاریخ اجتماعی؛
۳. استفاده از تجارب دیگر جوامع صاحب‌نظر در عرصه مطالعات تاریخ اجتماعی با توجه به مقتضیات بومی؛
۴. ایجاد تحول در متون درسی در مقاطع مختلف تحصیلی با توجه به اهمیت پرداختن به تاریخ اجتماعی؛

۵. آسیب‌شناسی آموزش تاریخ در مقاطع تحصیلی، ارائه راهکار در آموزش آن با تکیه بر جمعیت مخاطب هر دوره و بسترسازی جذب دانش‌آموزان، دانشجویان و پژوهشگران مستعد به این رشته (منطبق بر ماده ۱۰ چشم‌انداز ۲۰ ساله و ماده ۴ فصل اول [فرهنگ ایرانی - اسلامی] از بخش دوم برنامه پنج‌ساله پنجم)؛
۶. برنامه‌ریزی جهت پرورش نیروهای نخبه به منظور ورود به عرصه مباحث نظری و عملی تاریخ اجتماعی؛
۷. برگزاری جلسات هم‌اندیشی به منظور بررسی مبانی نظری، آسیب‌ها و راهکارها در حوزه دانشی تاریخ اجتماعی؛
۸. برگزاری کرسی‌های نظریه‌پردازی و نقد در حوزه تاریخ اجتماعی (منطبق بر فصل اول [فرهنگ ایرانی - اسلامی] ماده ۸ و فصل دوم [علم و فناوری] ماده ۱۵، قانون برنامه پنج‌ساله پنجم) به منظور توجه به نظریه‌پردازی بومی و رشد آن.
۹. برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای ارتقای مهارت‌های حرفه‌ای پژوهشگران و مورخان این حوزه.
۱۰. برگزاری همایش‌های مرتبط با موضوعات زیرمجموعه تاریخ اجتماعی ایران در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی جهت فراهم‌آوردن شرایط تعاطی افکار و استفاده از تجارب داخلی و خارجی؛
۱۱. ارتقا و توسعه تربیون‌های مناسب برای پرداختن به مباحث تاریخ اجتماعی از قبیل مجلات، نرم‌افزارهای آموزشی و پژوهشی به‌ویژه چاپ و انتشار مجلات علمی - پژوهشی و علمی - ترویجی؛
۱۲. بزرگداشت پیشکسوتان و استادان این حوزه به منظور ارتقای فرهنگ توجه به مطالعات تاریخ اجتماعی؛
۱۳. فراهم‌آوردن شرایط مناسب جهت شناسایی موضوعات پژوهشی در عرصه تاریخ اجتماعی و تمرکز بر طراحی و اجرای طرح‌های تحقیقاتی مرتبط با این حوزه؛
۱۴. انجام طرح‌های پژوهشی ملی در حوزه تاریخ اجتماعی در ایران؛
۱۵. استفاده مطلوب و بهینه از رسانه‌های جمعی؛
۱۶. ایجاد رشته تاریخ اجتماعی به عنوان گرایش رشته تاریخ؛
۱۷. ایجاد قطب علمی تاریخ اجتماعی با همکاری مؤسسات نهادهای ذی‌ربط؛

۲۲ آسیب‌شناسی آموزش تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی ایران

۱۸. تأسیس انجمن علمی تاریخ اجتماعی در چشم‌انداز افق ۱۴۰۴ گسترش ارتباطات علمی با انجمن‌ها، مراکز آموزشی و تحقیقاتی معتبر ملی و بین‌المللی، با تأکید بر کشورهای منطقه و جهان اسلام (منطبق بر ماده ۳۲ چشم‌انداز ۲۰ ساله و ماده ۱۵ و ماده ۱۶ و ۳ فصل دوم [علم و فناوری] از بخش دوم برنامه پنج‌ساله پنجم، و با تکیه بر اهداف کلان نظام علم و فناوری در نقشه جامع علمی کشور).

جدول ۲. ناشران دانشگاهی و میزان انتشار کتب مرتبط با حوزه دانشی تاریخ اجتماعی ایران

ردیف	ناشر	فراوانی نشر در حوزه علوم انسانی	فراوانی نشر در حوزه دانش تاریخ	فراوانی نشر در حوزه مبانی تاریخ اجتماعی	فراوانی نشر متونی که بخشی از آن به تاریخ اجتماعی ایران اختصاص دارد
۱	انتشارات سمت	۱۵۶۰	۳۷	۰	۱۶
۲	مرکز نشر دانشگاهی	۳۹۰	۳۷ با موضوع مشترک تاریخ و باستان‌شناسی	۱ حوزه علوم اجتماعی کاملاً مرتبط	۱۸
۳	دانشگاه تهران	۶۵۶	۸۲	۰	۱۵
۴	دانشگاه شهید بهشتی	۲۴	۴	۱	۱
۵	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	۳۰۸	۶۳	۱	۹
۶	جمع	۲۹۳۸	۲۲۳	۳	۵۹

جدول ۳. آثار سمت، توزیع فراوانی توجه به تاریخ اجتماعی ایران در این آثار^{۱۳}

ردیف	عنوان کتاب و واحد درسی آن	توزیع فراوانی پرداختن به تاریخ اجتماعی
۱	تاریخ ایران باستان (۱)؛ واحد درسی تاریخ ایران از ایلام تا هخامنشیان	۱۹/۲۳
۲	تاریخ ایران باستان (۲)؛ از ورود آریایی‌ها تا پایان هخامنشیان؛ واحد درسی تاریخ ایران از ایلامی‌ها و آریایی‌ها تا پایان هخامنشی	۲۳/۷
۳	تاریخ سیاسی ساسانیان؛ واحد درسی تاریخ ساسانیان	۱۲
۴	تاریخ حکومت طاهریان از آغاز تا انجام؛ واحد درسی تاریخ ایران از ورود مسلمانان تا پایان طاهریان	٪۲۰

ردیف	عنوان کتاب و واحد درسی آن	توزیع فراوانی پرداختن به تاریخ اجتماعی
۵	تاریخ ایران از ورود مسلمانان تا پایان طاهریان؛ واحد درسی تاریخ ایران از ورود مسلمانان تا پایان طاهریان	٪۶۸
۶	تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره صفاریان و علویان؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی در دوره سامانیان و دیلمیان و غزنویان	٪۱۳
۷	دیلمیان در گستره تاریخ ایران (حکومت‌های محلی، آل زیار، آل بویه)؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی در دوره سامانیان و دیلمیان و غزنویان	٪۲۹
۸	تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سامانیان؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سامانیان، غزنویان و دیلمیان	٪۱۶
۹	تاریخ آل بویه؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سامانیان، غزنویان و آل بویه	٪۳۲
۱۰	غزنویان: از پیدایش تا فروپاشی؛ واحد درسی تحولات سیاسی، اجتماعی ایران در دوره سامانیان، آل بویه و غزنویان	٪۱۰
۱۱	تاریخ غوریان؛ واحد درسی تاریخ خوارزمشاهیان و غوریان	٪۱
۱۲	قراخانیان: بنیان‌گذاران نخستین سلسله ترک مسلمان در فرارود (آسیای میانه)؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی ایران در دوره غوریان و خوارزمشاهیان و تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی ایران در دوره سلجوقیان	٪۳
۱۳	سلجوقیان (۴۳۱ - ۵۹۰ ق)؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دوره سلجوقیان	٪۹
۱۴	تاریخ خوارزمشاهیان؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی دوره خوارزمشاهیان	٪۳
۱۵	مغولان و حکومت ایلخانی در ایران؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران در دوره حمله مغول و ایلخانان	٪۲۰
۱۶	تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره تیموریان و ترکمانان؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی ایران از زوال ایلخانان تا آغاز حکومت صفویان	٪۳۱
۱۷	حکومت ترکمانان قراقویونلو و آق‌قویونلو در ایران؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران از زمان ایلخانان تا دوره صفویه	٪۱۶

۲۴ آسیب‌شناسی آموزش تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی ایران

ردیف	عنوان کتاب و واحد درسی آن	توزیع فراوانی پرداختن به تاریخ اجتماعی
۱۸	تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره صفویه؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران در دوره صفویه	۲۷٪
۱۹	روابط سیاسی، اقتصادی ایران در دوره صفویه؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران در دوره صفویه	۳۳٪
۲۰	تاریخ تحولات سیاسی - اجتماعی ایران در دوره‌های افشاریه و زندیه؛ واحد درسی تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره‌های افشاریه و زندیه	۲۰٪

جدول ۴. توزیع فراوانی کلیدواژه‌های تعیین‌شده در بانک اطلاعات نوسا(۱)۱۴

کلیدواژه	فراوانی	درصد معتبر
تاریخ ایران	۷۷۷	۱۰۰
تاریخ اجتماعی	۰	۰
تاریخ اجتماعی ایران	۱۸	۲/۳۱
مبانی تاریخ اجتماعی ایران	۶	۰/۸
تاریخ اجتماعی و اقتصادی	۵	۰/۶
تاریخ اجتماعی و اقتصادی ایران	۰	۰
تاریخ اجتماعی و سیاسی	۶	۰/۸
تاریخ اقتصادی	۳۴	۴/۴
تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران	۱	۱۰۰
تاریخ سیاسی و اجتماعی	۵	۰/۶
تاریخ اجتماعی و فرهنگی ایران	۰	۰

جدول ۵. توزیع فراوانی کلیدواژه‌ها در آثار تألیفی، ترجمه، ناشر داخلی و ناشر خارجی

کلیدواژه	فراوانی	درصد معتبر (تألیف)	درصد معتبر (ترجمه)	درصد معتبر (ناشر داخلی)	درصد معتبر (ناشر خارجی)
تاریخ اجتماعی ایران	۱۸	۸۷/۹	۱۱/۱	۱۰۰	۰
مبانی تاریخ اجتماعی ایران	۶	۱۰۰	۰	۱۰۰	۰
تاریخ اجتماعی و اقتصادی	۵	۱۰۰	۰	۱۰۰	۰
تاریخ اجتماعی و سیاسی	۶	۱۰۰	۰	۱۰۰	۰
تاریخ اقتصادی ایران	۸	۶۲/۵	۳۷/۵	۱۰۰	۰
تاریخ سیاسی و اجتماعی	۵	۸۰	۲۰	۱۰۰	۰

پی‌نوشت

۱. برای آگاهی بیشتر از این دیدگاه‌ها ←
Fairburn, Miles (1999). *Social History, Problems, Strategies, and Methods*, New York: Macmillan Press.
Lloyd, Christopher (1985). *Explanation in Social History*, New York: B. Blackwell.
Skocpol, Theda (1984). *Historical Sociology*, New York and Cambridge: Cambridge University Press.
۲. برای آگاهی بیشتر از آثار او ← متولی حقیقی، یوسف (۱۳۸۱). پژوهشی پیرامون زندگی و آثار و شیوه تاریخ‌نگاری محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه، بجنورد: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بجنورد، انتشارات محقق.
۳. برای آگاهی بیشتر ← جدول ۴.
۴. برای آگاهی بیشتر ← حمیدی، منصورعلی (۱۳۷۵). «پژوهش چیست و پژوهشگر کیست»، *تعلیم و تربیت (آموزش و پرورش)*، ش ۸۴.
۵. آمار فوق از گزارش ملی آموزش عالی، تحقیقات و فناوری سال ۱۳۸۹ (۱۳۹۱: ۷۵) و گزارش و آمارهای مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی شهریور ۱۳۹۱ استخراج شده‌است.
۶. به استناد آمارهای استخراج‌شده از آمار مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی که در شهریور ۱۳۹۱ تهیه شده‌است، تعداد فارغ‌التحصیلان کارشناسی و دکترای رشته تاریخ در سال تحصیلی ۸۹-۹۰، در یک میلیون نفر جمعیت، ۲۲/۵ درصد است.
۷. مطالب و منابع تعیین‌شده در سرفصل این واحد درسی، مبنی تعریف ناقص و نارسا از تاریخ اجتماعی است. برای آگاهی بیشتر ← جایگاه حوزه دانشی تاریخ اجتماعی در سرفصل‌های علوم انسانی.
۸. برای آگاهی بیشتر از سرفصل‌ها ← تارنمای شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی: <http://www.shmoton.ir>
۹. نظرسنجی طی برگزاری جلسه هم‌اندیشی با برخی استادان مدرس واحد درسی مبانی تاریخ اجتماعی در ایران، دو جلسه سخنرانی و نیز ارائه پرسشنامه مبتنی بر شاخص‌های تعیین‌شده به دانشجویانی انجام شد که در رشته‌های مورد نظر، واحد درسی مبانی تاریخ اجتماعی در ایران را گذرانده‌اند.
۱۰. برای آگاهی بیشتر ← جدول ۳.
۱۱. www.socialhistory.ir
۱۲. نخستین شماره علمی - تخصصی آن در سال ۱۳۸۹ منتشر شد.

۲۶ آسیب‌شناسی آموزش تاریخ اجتماعی در نظام آموزش عالی ایران

۱۳. اطلاعات ارائه‌شده بر اساس مطالعه و بررسی این آثار و میزان پرداختن به تاریخ اجتماعی در آنها گردآوری شده‌است.

۱۴. آمار در پاییز ۱۳۹۰ گردآوری شده‌است.

منابع

- اکبری، امیر (۱۳۹۰). *تاریخ حکومت طاهریان از آغاز تا انجام*، تهران: سمت.
- برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸-۱۳۹۰).
- برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰-۱۳۹۵).
- بیانی، شیرین (۱۳۸۹). *مغولان و حکومت ایلخانی در ایران*، تهران: سمت.
- بیانی، شیرین (۱۳۹۰). *تاریخ ایران باستان (۲): از ورود آریایی‌ها تا پایان هخامنشیان*، تهران: سمت.
- ترکمنی‌آذر، پروین (۱۳۹۰). *دیلمیان در گستره تاریخ ایران (حکومت‌های محلی، آل‌زیار، آل‌بویه)*، تهران: سمت.
- ترکمنی‌آذر، پروین و صالح‌پرگاری (۱۳۹۰). *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره صفاریان و علویان*، تهران: سمت.
- چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی.
- حریریان، محمود و همکاران (۱۳۹۰). *تاریخ ایران باستان (۱)*، تهران: سمت.
- حسن‌زاده، اسماعیل (۱۳۸۹). *حکومت ترکمانان قراقویونلو و آق‌قویونلو در ایران*، تهران: سمت.
- حمیدی، منصورعلی (۱۳۷۵). «پژوهش چیست و پژوهشگر کیست؟»، *تعلیم و تربیت (آموزش و پرورش)*، ش ۴۸.
- خلعتبری، اللهیار و محبوبه شرفی (۱۳۹۰). *تاریخ خوارزمشاهیان*، تهران: سمت.
- زرین‌کوب، عبدالحسین و روزبه زرین‌کوب (۱۳۷۹). *تاریخ سیاسی ساسانیان*، تهران: سمت.
- ستارزاده، ملیحه (۱۳۹۰). *سلجوقیان (۴۳۱-۵۹۰ ق)*، تهران: سمت.
- سند دانشگاه اسلامی.
- سند نقشه جامع علمی کشور.
- شبان، مریم (۱۳۸۲). «گفت‌وگو با دکتر تورج اتابکی: تاریخ اجتماعی؛ نگاه از پایین»، *کتاب ماه علوم اجتماعی*، ش ۷۱ و ۷۲.
- شعبانی، رضا (۱۳۹۰). *تاریخ تحولات سیاسی-اجتماعی ایران در دوره افشاریه و زندیه*، تهران: سمت.
- فروزانی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). *قراخانیان: بنیان‌گذاران نخستین سلسله ترک مسلمان در فرارود (آسیای میانه)*، تهران: سمت.
- فروزانی، ابوالقاسم (۱۳۹۰ الف). *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره سامانیان*، تهران: سمت.

- فروزانی، ابوالقاسم (۱۳۹۰ ب). *غزنویان از پیدایش تا فروپاشی*، تهران: سمت.
- فروغی ابری، اصغر (۱۳۹۰). *تاریخ غوریان*، تهران: سمت.
- فقیهی، علی اصغر (۱۳۹۰). *تاریخ آل بویه*، تهران: سمت.
- گزارش ملی آموزش عالی (۱۳۸۹). تهران: مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
- گزارش و آمار مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی (شهریور ۱۳۹۱).
- متولی حقیقی، یوسف (۱۳۸۱). *پژوهشی پیرامون زندگی و آثار و شیوه تاریخ‌نگاری محمدحسن‌خان اعتمادالسلطنه*، بجنورد: معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بجنورد، انتشارات محقق.
- مفتخری، حسین و حسین زمانی (۱۳۹۰). *تاریخ ایران از ورود مسلمانان تا پایان طاهریان*، تهران: سمت.
- موسی‌پور، ابراهیم (۱۳۸۶). «تاریخ اجتماعی: رویکردی نوین به مطالعات تاریخی»، *تاریخ و تمدن اسلامی*، س ۳، ش ۶.
- میرجعفری، حسین (۱۳۹۰). *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره تیموریان و ترکمانان*، تهران: سمت.
- نوائی، عبدالحسین (۱۳۸۹). *تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره صفویه*، تهران: سمت.
- نوائی، عبدالحسین و عباسقلی غفاری‌فرد (۱۳۹۰). *روابط سیاسی، اقتصادی ایران در دوره صفویه*، تهران: سمت.

- Fairburn, Miles (1999). *Social History, Problems, Strategies, and Methods*, New York: Macmillan Press.
- Joseph, Brian and Richard Janda (Ed.) (2008). *The Handbook of Historical Linguistics*, UK: Blackwell Publishing.
- Lloyd, Christopher (1985). *Explanation in Social History*, New York: B. Blackwell.
- Loveridge, Denis (2001). "Who is an Expert?", *Ideas in Progress*, No. 22, University of Manchester.
- Samuel, Raphael (1985). "What is Social History?", *History Today*, Vol. 35, Issue. 3, <http://www.historytoday.com/raphael-samuel/what-social-history>.
- Simpson, J. A. and E.S.C Weiner (1989). *The Oxford English Dictionary*, Vol. XV, Oxford: Clarendon Press.
- Skocpol, Theda (1984). *Historical Sociology*, New York and Cambridge: Cambridge University Press.
- Tosh, J. (2006). *The Pursuit of History*, 4th Editoin, Pearson Education Limited.
- www.nosabooks.ir.
- www.shmoton.ir.

